

De charme van een onontgonnen wereldbeeld

Jeroen Salman

Wie op zoek is naar een paradoxaal beeld van de Verlichting zou zich voor moeten stellen wat er in een Parijse *salon* en, liefst op hetzelfde moment, ver daarvandaan op een provinciaalse *veillée* heeft afgespeeld. Een *veillée* was een bijeenkomst waar dorpelingen samenkwamen, verhalen vertelden, elkaar voorlezen, gereedschap repareerden en kleren verstelden. De eerste locatie was ongetwijfeld het toneel van verhitte debatten over het Godsbeeld van Voltaire en de politieke opvattingen van Montesquieu. Op de tweede locatie, zo stel ik me voor, las de lokale schoolmeester de zwijgende dorpelingen voor uit middeleeuwse heiligenverhalen en ridderromans. Dit contrast is uiteraard gechargeerd, maar niet geheel bezijden de waarheid. Dankzij de historicus Robert Mandrou, een adept van de Franse *Annales*-school, kan de *veillée* als een anti-intellectuele pendant van de Franse *salon* gezien worden. Het gaat Mandrou overigens niet om deze bijeenkomsten zelf, maar om de boekjes die daar voorgelezen werden en het wereldbeeld van de ‘gewone’ Fransman dat daaruit af te leiden zou zijn. Hij meent een ultieme bron gevonden te hebben in de *Bibliothèque bleue* (verder als BB), een omvangrijke collectie volksboekjes die vanaf 1620 door de firma’s Oudot en Garnier in het provinciestadje Troyes (in de Champagne) werden gedrukt. De BB bestond uit kleine boekjes, gedrukt op slecht papier, gezet met versleten letters, geïllustreerd met ruwe houtsneden en gebonden in een blauwe omslag. De boekjes werden door marskramers op het omringende platteland verspreid en kostten slechts een paar ‘sou’ (1 sou = 1/20e franc). Mandrou baseert zijn prachtige studie *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles. La Bibliothèque bleue de Troyes* (Parijs, Éditions Stock, 1964) op deze collectie.

Mandrou stelt op grond van de verspreiding van deze boekjes en de navolgingen van deze uitgeversformule elders in het land dat de BB representatief is voor de Franse volksboekproductie in de vroegmoderne tijd. De uitgevers en samenstellers van de BB putten uit een breed repertoire aan bronteksten. Voor een niet onaanzienlijk deel betrof dat werk dat oorspronkelijk bestemd was voor de elite, zoals ridderverhalen, medische traktaten en klassiek toneel. Door de producenten werden de teksten ingekort, opnieuw ingedeeld, rijker

geïllustreerd en zodoende aangepast aan een breed, minder bemiddeld en minder geschoold publiek. Mandrou bestrijdt echter het idee dat de BB slechts 'gesunkenes Kulturgut' bevatte. Een groot deel van de teksten zou de (orale) cultuur van het volk zelf weerspiegelen.

Voor zijn studie heeft Mandrou 450 titels uit de BB aan een nadere analyse onderworpen. Ten behoeve van zijn reconstructie van 'l'outillage mental' heeft hij de genres, met het nodige pas- en meetwerk, ondergebracht in vijf hoofdcategorieën. Hij begint met 'La mythologie féérique, le merveilleux païen' (sprookjes en volksoverleveringen). Sprookjes bieden volgens Mandrou de lezer een optimistische wereld waarin waarden als trouw, liefde en saamhorigheid domineren en het goede het kwade immer overwint. De tevens tot deze categorie behorende schelmenromans waarin helden als Gargantua, Buscon, Tijn Uilenspiegel en Scaramouche figureren staan dichterbij de sociale werkelijkheid. De schelmen sporen echter niet aan tot sociaal protest, hun daden wekken slechts de lachlust.

De tweede categorie omschrijft Mandrou als 'Connaissances du monde'. Hij doelt daarmee op boekjes die een hoge gebruikswaarde hebben voor het dagelijks leven. Binnen dit pseudo-wetenschappelijke segment neemt de almanak een prominente plaats in. Dit drukwerkje had als vaste basis een jaarkalender, maar bevatte daarnaast aanvullende teksten van informatieve en/of moreelinstructieve en/of diverterende aard. Het was een instrument om de tijd – verleden, heden en toekomst – te begrijpen en te ordenen. De almanak was tevens onderwerp van scherpe debatten vanwege zijn levensbeschouwelijke ambivalentie: goddelijke almacht ging hand in hand met astrologisch determinisme.

Meer dan een kwart van de BB valt onder het kopje 'Foi et Piété' (geloof en vroomheid), de derde categorie die Mandrou onderscheidt. Magisch volksgeloof en officiële christelijke leerstellingen vallen hier onder dezelfde noemer. In sommige genres, zoals de devotieboekjes, vond Mandrou sporen van contrareformatorisch gedachtegoed. Het leeuwendeel van dit godsdienstige segment wordt echter gevormd door middeleeuwse heiligenverhalen.

Een vierde, brede categorie is die van het volksvermaak, door Mandrou omschreven als 'Art et Sensibilité populaires'. Het betreft hier genres als prozaromans, kluchtboeken, anekdotebundels en profane liederen zonder politieke of artistieke pretenties. Maar dat het aanbod heterogeen is blijkt uit het feit dat ook een classicistisch werk als Corneilles *Le Cid* er deel van uitmaakte.

‘Les Représentations de la Société (spiegel van de samenleving) vormt de vijfde en laatste categorie die Mandrou voor het voetlicht brengt. Onder die noemer vallen de boekjes over beroepen, spel en onderwijs, uiteenlopend van verhalen over de droevige wederwaardigheden van ambachtsknechten, boekjes met de spelregels van het kaatsen en dobbelen, instructieve brievenboeken en abecedaria voor het leesonderwijs. Volgens Mandrou geven dit soort werkjes inzicht in sociale verhoudingen en maatschappelijke waarden. Dat die geenszins eigentijds hoefden te zijn bewijzen de tevens tot deze categorie behorende riddersverhalen, waarin hoofdrollen zijn weggelegd voor feodale helden als Godfried van Bouillon, Jeanne d'Arc en Huon de Bordeaux. Voor veel lezers van de BB gingen de kruistochten pas in de achttiende eeuw leven.

Na lezing zal het niemand verbazen dat Mandrou's boek naast bewondering ook de nodige kritiek heeft gekregen. Zo formuleert Mandrou op grond van zijn bevindingen de hypothese dat de BB als ideologisch substituut diende voor het klassenbewustzijn van het volk. De lezers werden naar zijn inzicht misleid en dom gehouden met een literaire schijnwereld vol escapisme, bijgeloof en anachronistische sociale verhoudingen. Volgens zijn critici maakt Mandrou echter een veel te rigide onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur en miskent hij de culturele en sociale diversiteit. Bovendien werden de blauwboekjes niet uitsluitend - of misschien zelfs helemaal niet - door het 'gewone volk' gelezen, maar (ook) door vertegenwoordigers uit de middenklasse en de elite. Mandrou's vanzelfsprekende aanname dat de inhoud van de boekjes de Franse volkscultuur blootleegt, gaat voorbij aan de betekenis van andere, zoals orale, cultuuruitingen en negeert de complexiteit van het leesproces.

Waarom zou elke literatuurwetenschapper dit boek dan toch moeten lezen? In de eerste plaats omdat het een concreet en illustratief voorbeeld is van de omvang en historische betekenis van niet-canonieke literatuur. Mandrou geeft handen en voeten aan ons vaak abstracte beeld van de onderkant van de literaire markt. In de tweede plaats maakt Mandrou duidelijk dat de totstandkoming van een tekst onlosmakelijk is verbonden met de organisatie van het toenmalige boekbedrijf. Hij schetst een levendig beeld van de provinciale boekhandel, de censuur, de colportage en de (voor)leescultuur. Een derde argument is dat generaties boekhistorici, etnologen en letterkundigen schatplichtig zijn aan dit pionierswerk van Mandrou. Vrijwel geen enkele beschouwing over de populaire literatuur in het ancien regime

laat dit boek ongenoemd. Auteurs als Roger Chartier, Margaret Spufford en Peter Burke gebruikten dit boek als inspiratiebron, als ijkpunt van hun theoretische positiebepaling en als uitgangspunt voor eigen onderzoek. Een vierde argument is dat dit boek ons kan helpen de wortels van de huidige massacultuur te ontdekken. Tot slot, wie wil ervaren hoe veelvormig literatuur in de vroegmoderne tijd was, doet er goed aan met Mandrou af te reizen naar Troyes en Parijs een keer rechts te laten liggen.

Jeroen Salman (1961) is als KNAW-fellow en docent literatuurwetenschap verbonden aan de letterenfaculteit van de Universiteit Utrecht. In 1999 verscheen de handelseditie van zijn proefschrift *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar*. Hij publiceert over populaire literatuur, kinderliteratuur en boekhistorische onderwerpen in de zeventiende en achttiende eeuw.